

Volt-e alternatíva?

Volt-e alternatíva? A múlt eseményeit kutató, ezekből – bevallottan vagy titkoltan, de – a mára vonatkozó tanulságokat kereső történész csaknem minden esetben erre a kérdésre szeretne választ. Volt-e alternatíva? Természetes, hogy a politika területén mindig volt, van és lesz alternatíva; nem mindegy azonban, hogy a döntési pozícióban levők a különböző lehetőségek közül melyiket választották–választják. Volt-e alternatíva a két világháború közötti és a második világháború alatti Magyarország mértékadó politikussai és a honvédséget irányító vezetők számára? Cselekedhettek-e másként, mint ahogyan tették? Ezeket a még mindig meglehetősen kényes problémákat vizsgálja Szakály Sándor nemrégiben megjelent könyvében.

A kötet nyolc, tematikájában, szemléletében és módszertani megközelítésében egymáshoz szervesen kapcsolódó, 1991 és 1997 között született dolgozatot tartalmaz. Közülük egyet – az 1997-ben a magyar tábori csendőrség történetéről elhangzott előadás szövegét – először itt közöl a szerző, egy pedig – a Magyarország és a Szovjetunió közötti hadiállapot beállásáról szóló – mindeddig csak német nyelven volt hozzáférhető. A többi – folyóiratokban és tanulmánykötetekben – már magyarul is megjelent. Ilyen értelemben nem új kutatási eredményeinek bemutatására, hanem inkább az eddigiek összegzésére vállalkozott *Szakály Sándor*. A tanulmánykötet műfajából, a vizsgált területek szoros kapcsolódási pontjaiból adódóan az ismétlések elkerülhetetlenek voltak, ám – az ügyes kezű szerkesztésnek köszönhetően, a dolgozatok egymásutánosságának szerencsés megválasztásával – mégis gondolatilag és szerkezeti egységes könyvet forgathatunk.

A kötet témaválasztása Szakály Sándor eddigi munkásságából természetszerűen adódik: „Most közreadott írásaim közös vonása, hogy valamennyi a magyar hadsereghez, az időszak katonapolitikájához, a honvédség második világháborús szerepléséhez kötődik, a politika-, illetve társadalomtörténet csak kis szerepet kap bennük” – vallja a szerző. Szemlélete is – már első publikációi óta – szakítva a tőle megszokott korábbi, az ötvenes évektől jellemző s még napjainkban is gyakran kísértő, többnyire

ideológiai alapozottságú „elemzésekkel” és értékelésekkel, elfogulatlanságra törekedve és a tényeket, nem pedig a korábban oly nagy szeretettel idézett „retorokat” tisztelve közelít szakterületéhez. Ebből következik az általa alkalmazott módszer is: a szakirodalom alapos és a vonatkozó források imponálóan széles körű ismeretében, a rendelkezésre álló adatok sokaságából biztos kézzel válogatva dolgozza fel anyagát. Vérbeli történész mást nem is tehet (ez esetben nincs igazi alternatíva!). Így ráadásul célját is eléri: sikerül neki „hiteles források alapján megrajzolni egy olyan képet, amely mintegy öt évtizeddel az események után, még mindig elgondolkoztat bennünket a múltunkról”.

A válogatás első írása a katonai vezetés különböző szintjeit, ezek hatásköri vitáit elemzi. A katonapolitika kialakításában – „Legfelsőbb Hadúrként” – döntő szerepe volt az államfő-kormányzónak, *Horthy Miklósnak*. Mellette a vezérkar főnöke – aki a parlamentnek nem volt felelős –, valamint a parlamentnek felelős honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnoka voltak meghatározó személyiségek. Közülük a húszas–harmincas években a miniszter, a harmincas évek végétől a vezérkar befolyása erősödött. „A honvédelmi érdekek... összhangjának biztosítása céljából” 1928-ban létrehozták a Legfelsőbb Honvédelmi Tanácsot, amely 1939-ben Legfelső Honvédelmi Tanácsá alakult át. A magyar királyi honvédség vezetésében – összegzi Szakály –

„egy olyan hármasságot (miniszter, főparancsnok, vezérkar főnöke) lehetett megfigyelni, amely az Osztrák–Magyar Monarchia hadsereg irányítási–vezetési rendszerének átörökítését idézte fel, s amely a gyakorlat igazolta tények alapján idejétmúltnak bizonyult. A különböző, főleg a honvédség főparancsnoka és a vezérkar főnöke közötti hatásköri viták odáig vezettek, hogy a honvédség főparancsnoka szolgálati állást megszüntették. Ez a lépés az államfő legfelsőbb hadúri jogait nem csorbította, viszont jelentősen erősítette a vezetés lehetőségét”.

Az Erkölc, politika és nemzettudat a volt magyar királyi honvédség tisztikarában című tanulmány egy mindeddig alig vizsgált, életmód-, mentalitás- és eszmétörténeti szempontból azonban rendkívül fontos problémát tárgyal. 1919-et követően a magyar tisztikar alapos politikai szűrésen ment keresztül. A tábornoiki kar és az ezredek többségét ez nem érintette, „mivel az 1918-as, illetve 1919-es eseményekben részt vett tábornoikok és ezredek szinte kivétel nélkül nyugállományba kerültek”. A szűrés eredményeként sikerült megeremteni a magyar királyi honvédség tisztikarának egységét. „Az egységesülő tisztikar állás- és hivatáskötelmői... az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregeiben kialakult szokásoknak, az akkori szabályzatokban rögzítetteknek megfelelően alakultak végig a két világháború közötti időszakban. Ama tisztikar szinte minden tagja számára evidencia erejével bírt, hogy a tisztnek különleges jogállás jár.” A tisztí becsület fogalma volt

a tisztikar egységének másik alapja. Ennek „védelme szinte »szent kötelességnek« számított. Ennek érdekében a hivatásos tiszt olyan kiváltságokkal is felruházott, mint a becsület megvédése érdekében alkalmazott fegyverhasználat...” A trianoni békediktátum egész társadalom általi elítélésének egységessége „a honvédség és azon belül a tisztikar szerepének felértékelését is magával hozta, hiszen az ország lakosságának jelentős része már nem egyszerűen a »haza védőit« látta a katonákban, hanem a szinte egyöntetűen kívánt revízió letéteményeseit. Ez az 1930-as évek közepére, második felére igen jelentős presztízsnövekedést eredményezett... A tisztikar szellemének erősítésében meghatározó szerepe volt még az úgynevezett »szegedi gondolatnak«”.

A következő három dolgozat – a második világháborús magyar–német katonai együttműködés történetét és Magyarország Szovjetunió elleni háborúba belépését feldolgozó, illetve a Magyarország katonapolitikai helyzetének alakulása a magyar 2. hadsereg frontra küldése előtt című – korrekt, adatgazdag összefoglalása a legújabb kutatási eredményeknek. Mindezekelől e témák politika- és hadtörténeti vonatkozásait emeli ki bennük a szerző. Akárcsak többi írásában, itt sem a beállítódástól függően mindig kissé elfogult s többnyire utóbb éppen emiatt vitatható értékelésre, hanem elsősorban az elemző bemutatásra vállalkozik Szakály.

A kötet tanulmányai között a legeredetibb és a legszemélyesebb, s szívemhez talán

*A következő három dolgozat
- a második világháborús
magyar–német katonai
együttműködés történetét
és Magyarország Szovjetunió elleni
háborúba belépését feldolgozó, illetve
a Magyarország katonapolitikai
helyzetének alakulása a magyar 2.
hadsereg frontra küldése előtt című –
korrekt, adatgazdag összefoglalása a
legújabb kutatási eredményeknek.
Mindenekelől e témák politika- és
hadtörténeti vonatkozásait emeli ki
bennük a szerző. Akárcsak többi
írásában, itt sem a beállítódástól
függően mindig kissé elfogult s
többnyire utóbb éppen emiatt
vitatható értékelésre, hanem
elsősorban
az elemző bemutatásra vállalkozik
Szakály.*

éppen emiatt a legközelebb álló, a Levelek és tábori lapok a háborúból. Miről írtak a magyar katonák 1942–1943-ban? Szakály Sándor ebben két, a keleti hadszíntéren elesett, illetve eltűnt rokonának leveleiből igyekszik „képet adni egy átlagosnak tekinthető magyar katona gondolat- és érzésvilágáról az 1942-es, 1943-as háborús évekből”. A rekonstrukció kiválóan sikerült. Ez érdekes kísérlet is, hiszen töretlen útra merészkedik így. Nem tudok róla, hogy ilyen szempontú vizsgálatot bárki is végzett volna idáig. Éppen emiatt úgy gondolom: feltétlenül indokolt lenne az ez irányú kutatások tágitása, mélyítése.

Az egyik rokon, *Györki István* – a szerzőével megegyező meggyőződés szerint, a többi közkatonáéhoz sokban hasonló – levelei is valószínűsítik és erősítik azt a feltevélezt, hogy a magyar honvédek többsége „a katonai szolgálatot a Haza iránti kötelesség teljesítésének, minden férfira váró kötelességnek tekintette. Nem lelkesedett, amikor bevonult, de elfogadta, hogy ez a kötelessége, és ha el kell menni, akkor el kell menni. Ugyancsak elfogadta a hadsereg hierarchikus rendjét is, és természetesnek vette, hogy ez a hierarchia nem az életkor, nem a civil életben szerzett életpasztaatok alapján épül fel”.

Sok mindent megtudhatunk ezekből a levelekből az akkori kisemberek gondolkodásmódjáról, értékszemeletéről. Györki megszólításukban és búcsúzásokban sablonos leveleiben „egyszer sem történik utalás az ellenségre... Az oroszországi viszonyokról, a megismert dolgokról már többször esik szó: (...) »Bizony, mi ebben a híres paradicsomban nem valami jól érezzük magunkat, mert bizony itt semmit sem lehet kapni...« A gyalogmenetek során szerzett benyomásai alapján Györki megírja, hogy alig látni gyümölcsöt a fákon, szőlőt – így bort – szinte elvéve sem látnak, júliusban még nem aratnak. Ezek az információk azonban kevésbé fontosak a katona számára, mint az otthoni hírek és beszámolók a munkáról... »Mevolt-e már az aratás, milyen lett a termés? Megpermetezte-e a sógor a szőlőt? Segítenek-e a rokonok a munkában? Hazaérkezett-e már a civil ruha?»

Vagy másutt: „Mivel itt nem lehet semmit se venni, pénzt is küldök, vegyél rajta ruhát! Törleszd belőle a kölcsönt! A préselésnél segítsen majd a sógor és a papa. A törkölyt hagyd meg pálinkának, sajnos, itt se bort, se pálinkát nem lehet kapni”. Osztom a szerző véleményét, miszerint az ezekben a levelekben tükröződő szemlélet tipikusnak tekinthető, általánosítható.

Ugyancsak a kutatás által korábban elhanyagolt témát dolgoz föl – s éppen ezért szinte kizárólag levéltári forrásokon alapul – a tábori csendőrség második világháború alatti történetéről szóló írás. A tábori csendőrséget a magyar királyi csendőrség állította fel saját tényleges és tartalék állományából. Legfontosabb feladata a „katonaszökevények, maradozók, valamint az arcvonal mögött kóborló katonai személyek üldözése” volt. „Nagy jelentőséget tulajdonítottak ezek mellett a kémelhárító és hírszerző feladatok ellátásának, valamint a hadsereg belső rendjét veszélyeztető bujtogatók felderítésének és a hadseregben terjesztett sajtótermékek ellenőrzésének is.” Alkalmazásukra a területi visszacsatolások során, majd Magyarország második világháborúba való bekapcsolódása, azaz 1941 júliusa után került sor. A tábori csendőrség folyamatosan működött a világháború végéig, sőt, az 1944 végén szervezett „tábori biztonsági szolgálat” nyugati hatalmaknál hadifogságba került tábori, illetve csapatszendőreikt „a győztes hatalmak még néhány hétig mint rendfenntartó erőket, közegeket alkalmazták, s a szolgálatot ellátóknak néhány esetben még a fegyvereiket is meghagyták”.

Az egész kötetnek címet adó zárótanulmány összefoglaló igényű. Valóban csak a legfontosabb mozzanatokat kiemelve, röviden, többnyire ismert tényekre utalva, esszéisztikusan mutatja be Magyarország szerepét a második világháborúban. (Ez az egyetlen írás, amelyhez nem csatlakozik jegyzetapparátus.) Tömörsege okán akár tankönyvszövegként is használhatnánk. Úgy hiszem, összegzésével tökéletesen egyetérthetünk: Horthy 1944 őszén „úgy gondolta, hogy elkerülhető a katasztrófa, ha az egyik fél elvonul, a másik pedig nem vonul be. Tévedett, mert nem vette észre, hogy a háború már to-

tális volt, és az Európa feletti uralomért is folyt. Magyarország pedig Európa keresztútjain fekszik. Ami olyan geo- és katonapolitikai helyzetet kölcsönöz neki, mely minden korban a hadak átvonulásának igényét jelentette vele szemben. Magyarország számára 1941-ben két lehetőség adódott: vagy ellenáll Németországnak és a leigázott államok egyike lesz, vagy megpróbál vele menetelni, és időben váltani, ha kell. Az ország, illetve vezetői az utóbbit választották. Váltni azonban már nem tudtak. Az első világháborút lezáró békediktátum kényszerpályája nem tette lehetővé a jobb megoldást. Magyarország ismét a vesztesek oldalán fejezte be a háborút, több százezer áldozattal”.

A karcsú, ám tartalmában igen gazdag kötetet – annál is inkább, mivel a benne ta-

lálható írások kis példányszámban megjelent tanulmánykötetekben, „réteglapoknak” tekinthető folyóiratokban (Új Honvédségi Szemle, Szivárvány) jelentek meg – nem elsősorban a Szakály munkáit már ismerő (had)történészek, hanem a történelem iránt érdeklődő tanárok, diákok, egyetemi hallgatók figyelmében ajánlom. Tanulhatnak belőle: hogyan lehet a mégannyira kényes kérdéseket is alapos kutatások nyomán, ideológiai elfogultságoktól mentesen megválaszolni, földolgozni.

SZAKÁLY SÁNDOR: *Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban.* Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, Bp., 1999.

Ujváry Gábor

Mentor Könyvesbolt

1071 Budapest, L v lde tőr 7.

Telefon: 343-1893

A Mentor Könyvesbolt k nélat a

tank nyvek,

pedag giai, pszichol giai szakk nyvek, szakfoly iratok,

fejlesztő j tők.

Nyitva tartás: h t fitil p ntektig 9 17 n Fig

Ugyanitt

Mentor Beszédközpont

Logopédiai diagnosztika